

Høst- redskaber hænder system ånd

Af Kristian Mejrup

Ordet høst er sagte og solmodent. Et beskedent *høst* med en streg igennem. Det enkle ord gør dog krav på noget langt mere omfattende. Redskaber, hænder, system og ånd. Høst er arbejde og høst er resultatet af arbejde, hvis forudsætning er såning. Høst er både at modtage, skære og indsamle. Det er også ordet for alt det afhuggede, plukkede og fældede. Der er poesi i det lille ord, evighedslængsel og helt almindelige erfaringer.

I. Redskab. Arv og afstand

Ord og vendinger med forbindelse til landbrug, lever stadigvæk i sproget, men det gør afstanden mellem vores erfaring med landbruget og måden vi taler om det på også. En afstand, der vokser. Begge dele, både arven og afstanden, har Johannes Nørregaard Frandsen spiddet i vendingen *fra plov til pen*, som findes i hans forord til en samling landbrugsdigte fra 2013. Han skriver:

Landbruget er stadig den store forvalter af den kollektive erindring, jeg også vil kalde for den store udendørs fortælling, der strækker sine titusinder af hektar hukommelse derude. Landbruget er stadig en sang værd, sådan som digtere gennem århundreder, ofte selv fraflyttere fra erhvervet, selv emigranter fra plov til pen, har givet landbruget og dets virkelighed poetisk karakter. Digtningen skal fremkalde de billeder af landbrug og landbrugets landskaber, som sidder fast, dybt i vort kulturelle dna, og som skal sættes fri for at vi kan se.¹

Arven fra landbruget består således af en kollektiv erindring, som vel at mærke er større end den enkeltes erindring; større end landmandens, for den kollektive erindring er ikke bundet op på ens egne landbrugserfaringer. Derfor har arven også kunnet gå videre, og gør det fortsat, for med til arven hører også den frigjorte forestilling, pennens poesi på afstand. Her er digterne de veritable formidlingsled. De søgte væk fra landbruget og ændrede forestillingen om det ved at skrive om det på afstand. En afstand, der vokser i takt med, at moderne menneskers penne har fjernet sig helt fra ploven og den landbrugsverden, ploven hørte til i og er et billede på. En afstand, der vokser, nu hvor emnet også er et

¹ Johannes Nørregaard Frandsen, Forord. *Vi står solidt plantet – en snes landbrugsdigte*. Landbrugets kulturfond, 2013.

stridens æble mellem politikere, som skoses for at sidde bag pennen uden reel kundskab til ploven; og plovfolket, som klandres for ikke at følge med pennens krav om grøn omstilling og biodiversitet.

Men hvis det kulturelle dna fra landbruget kan overleve med en kappet navlestreng til det egentlige landbrug, og netop nøjes med en pastoral kulisse, hvilken rolle spiller så det faktiske landbrug for vores selvforståelse? Når digtere, byfolk og moderne mennesker kan nøjes med ploven på afstand, hvad stiller vi så op med fortællingen om os selv som et landbrugsfolk?

II. Hænder. Kritik af grundfortællingen

Billeder af det landligt arbejdende folk, manden med ploven og pigen med neget, vækker idyl og genklang, selv hos os, der aldrig har arbejdet på marken, er vokset op på en gård eller i nærheden af en. Antagelsen af et stærkt bånd mellem danskhed, landbrug, andelsbevægelse og folkeligt sammenhold synes at være, hvis ikke indlysende, så intuitivt rigtigt. Sådan må det være, sådan har det altid været. Men dette ubrydelige forhold er ligesom andre sandheder ikke hævet over kritik. En væsentlig en af slagsen har erhvervshistoriker Per Boje fremført i trebindsværket: *Vejen til velstand, marked, stat og utopi*.²

Boje er kritisk over for en grundfortælling, som findes i dansk historieskrivning og som øver indflydelse på vores selvopfattelse. Fortællingen går ud på, at vejen til vores lands velstand er uløseligt bundet til landbruget, andelsbevægelsen og arbejdsbevægelsen. Nok leverer denne grundfortællingen ”betydelig forklaringskraft, men [den] fanger ikke den fulde kompleksitet i den danske velstandsudvikling” (Boje 2014, 30).³

Det er ikke fordi Boje er antipatriotisk. Han vil hverken frakende vores land evnen til at finde fodfæste som småstat efter tabet af Norge i 1814 og hertugdømmerne i 1864; eller til at indgå vigtige kompromisser med andre stater, for som folk at kunne organisere et stærkt fællesskab, netop i form af andels- og siden også arbejderbevægelsen (Boje 2014, 29). Men grundfortællingen er mangelfuld, fordi den lægger for stor vægt på de folkelige og demokratiske kræfter som de alene udslagsgivende for den danske vej til velstand. Boje skriver:

Grundfortællingen er sympatisk. Danskerne er naturligt tiltrukket af en tanke, ifølge hvilken dansk velstandsudvikling ses som et resultat af det danske folks indsats fra neden efter indførelsen af demokratiet. Og grundfortællingen er også et stykke af vejen rigtig. Andelsbevægelsen og arbejderbevægelsen har bidraget til den økonomiske vækst i Danmark. Men grundfortællingen er samtidig så ufuldstændig, at den kan hævdes at være misvisende. Den giver ikke i tilstrækkelig grad plads til, at de to bevægelser til tider var bremsende for den økonomiske vækst, ligesom den nedtoner en række lige så vigtige faktorer bag den danske velstandsudvikling (Boje 2014, 31-32).

² Per Boje. *Vejen til velstand, marked, stat og utopi*. Første bind: *Om dansk kapitalismes mange former gennem 300 år. Tiden 1730-1850*. Syddansk Universitets Forlag 2014.

³ Boje 2014, 3031: ”Den [grundfortællingen om den danske vej til velstand] ligger lidt for godt i forlængelse af traditionel dansk historieskrivning, der har appelleret til national stolthed og sammenhold, når den har fremført, at Danmark er et land fattigt på råstoffer og andre naturgivne fordele, og at vi alene har opnået vor høje velstand gennem en kollektiv indsats. Det er en fortælling med rødder hos de national-liberale historikere, som andelsbevægelsen og arbejderbevægelsen har tilsluttet sig gennem støtte til historieskrivningen, der har betoner de to bevægelser rolle i den danske velstandsudvikling.”

Som vi ser, kunne andelsbevægelsen til tider stå i vejen for økonomisk vækst. Boje udbygger fortællingen uden at frakende landlige aktører og landligt sammenhold vigtig betydning. Billeder af det arbejdende folk, manden med ploven og pigen med neget, skal således fastholdes, samtidig med at der tages højde for en større sammenhæng. Et godt eksempel er, at folket på landet begribeligvis var optaget af lokale agrare interesser. De gik ikke op i infrastrukturel anlæggelse af sammenhængende vejnet, som på sigt ville være nødvendige og komme flere til gode (Boje 2014, 40). Det overblik hører til et andet sted. Det er systemets blik. Et system med sans for virksomhedsstrategi, rationalitet og international *know how*. Tro det eller ej, men det stod enevælden faktisk for i de tidlige formative år for det danske riges vej til velstand (Boje 2014, 51-78).

Enevælden var ikke folkets system, men den enevældige konges. Ikke desto mindre skabte systemet et meritokrati som modvægt til adlens medfødte privilegier. Alles placering i standssamfundet beroede på kongens vilje, hvilket i princippet betød, at alle var lige for kongens lov. Den tid er for længst ovre, og der vil ingen fidus være i at vække den til live igen. Alligevel skal det gamle system nævnes, fordi enevælden forbavsende nok var et innovativt system med sans for at få den moderne udvikling i udlandet til indlandet. Det forbedrede landets retssikkerhed og skabte en bureaukratisk forudsigelighed (Boje 2014, 62-64). Systemet, usmidigt og umoderne som det også var, var trods alt med til at skabe bedre kår for både plovens og pennens folk.

Med dette in mente skal vi se på en tekst fra enevældens tid. Den er skrevet af en dansk teolog og hofprædikant, som var grebet af en sag, der skulle sikre ploven og pennen, føde såvel som åndelig føde og vækst på landet. Forfatteren er Christian Bastholm (1740-1819), en repræsentant for rationel og innovativ systemtænkning i en tid, der ofte stilles i skarp kontrast til romantikkens landidyl og folkelighed.

III. Ånden i systemet

Ligesom de to forrige tekster vækker opsigt i kraft af overraskende pointer, såsom at ploven fik et både åndeligt og frigjort liv gennem digternes penne; at den danske nationalfortælling nok er forbundet med landbruget, men ikke monogamt gift med det; så overrasker den tredje tekst ved kritiske og idealistiske tanker om åndens arbejde på landet. Der er tale om en vending fra pen til plov.

Bastholm udgav i 1794 bogen med titlen: *Korte Tanker til nærmere Eftertanke over Den Geistlige Stand*.⁴ Bogen er på 120 sider og indeholder fem kapitler og et forord, hvori forfatteren gør rede for to ord, som irriterer ham. Det ene må han leve med, nemlig det tyskklingende *gejstlig*, det andet ønsker han fuldstændigt afskaffet, nemlig ordet præst. Det forklares nærmere.

Bastholm har fundet det nødvendigt ”at tage Pennen i Haanden” (Bastholm 1794, 4) i et forsvar for den gejstlige stand; ikke dens fejl og ikke dens enkelt medlemmer, men standen. En stand er nemlig

⁴ Christian Bastholm. *Korte Tanker til nærmere Eftertanke over Den Geistlige Stand*. København 1794, trykt på Gyldendals Forlag. Bogens er inddelt i følgende afsnit: *Til Læseren* (3-12), 1: *Hvad Kundskaaber udfordres hos en Folkelærer* (13-36); 2: *Er den geistlige Stand nyttig og nødvendig, eller var det nyttigere, om den blev afskaffet* (37-60); 3: *Ere Folkelærernes Indkomster for store? Bør de formindskes? Kunne de paa en beqvemmere Maade høves?* (61-83); 4: *Skulle Folkelærere have Rang, Titler, Udmærkelsestegn?* (84-96); 5: *Er det fornuftigt, at Folkelærernes Klædedragt vedbliver, eller, er det fornuftigere at den afskaffes?* (97-108) og 6: *Er Ordination nødvendig? Er den nyttig? Kunde den være bedre indrettet?* (109-120).

noget andet end dens enkelte medlemmer (Bastholm 1794, 5). Bastholm hævder, at alle borgere i en stat kunne inddeles i to grupper: de, der tager sig af verdslige sager, og de, der tager sig af åndelige ting, hvilket vil sige alt det, som angår sjælen, oplysning, forbedring og forædling. Første gruppe kaldes den verdslige stand, den anden for lærerstanden, hvis funktion er gejstlig, altså *åndelig* (Bastholm 1794, 8-9). Det er lærerstanden, der skal forsvares, fordi lærere har en afgørende åndelig rolle for samfundet. Bastholm kan leve med, at standen omtales som gejstlig, netop fordi oplysning er et åndeligt arbejde, men ikke med, at lærerne omtales som præster: ”Intet Navn kan, efter mine Tanker, være mindre passende paa vor Tids og vor Kirkes Lærere, end dette” (Bastholm 1794, 9). ”Hvorfor kalder man dem ikke hellere Religionslærere eller Folkelærere?” – spørger han (Bastholm 1794, 11).⁵

Bastholms bog leverer et lærd, kritisk, kærligt og patriotisk indlæg i en debat til fremme for modernisering af præste- og læreembedet på landet. Hans første forslag handler om uddannelse. Det teologiske studiums fokus på sprogkundskab bør suppleres med nyttige fagdiscipliner som kemi, naturhistorie og landøkonomi. Både sprog og videnskab er vigtige: ”Begge ere frugtbare Træer i Staten; det ene bør derfor ikke tage Solen fra det andet, eller drage Næresaften fra det andet.” (Bastholm 1794, 15). Bastholm ønsker ikke at gå på kompromis med fagligheden. Han foreslår i stedet differentierede uddannelser for teologer og folkelærere, ligesom på jurastudiet, hvor den latinske studieordning er for dem, der vil være landsdommere og advokater i højesteret, og den danske for dem, der søger andre juridiske stillinger (Bastholm 1794, 35-36). Teologerne kan fortsætte med den traditionelle studieordning, dog gerne med mere filosofi, og siden søge arbejde i købstæderne. Folkelærerne derimod, som vil søge embede på landet, skal skoles anderledes. For dem vil det være relevant med forelæsninger i filosofi, matematik, fysik, astronomi, historie, samt kemi, naturhistorie og landøkonomi (Bastholm 1794, 15-16, 19).

Det høje ideal for folkelæreren skyldes, at denne skal være en vejleder i praktiske og i åndelige sager.⁶ For på landet består menigheden af landmænd. ”Disse ere ikke lærde, de skulle ikke heller være det. De trænger ikke til en Lærer som er lærd, hans Lærdom kunne de ikke bruge til noget. De trænger til en fornuftig, oplyst mand, der kan arbejde med dem for at gøre dem dydige og lykkelige, lykkelige, ikke aleene i den tilkommende, men og i den nærværende Verden.” (Bastholm 1794, 23).

Bastholm nærer stor tiltro til plovens læremestre. Han nævner systemets gode arbejde, underforstået enevældens landboreformer i slutningen af 1700-tallet, for at forbedre vilkårene for landmænd, men også manglen ved, at der ikke fulgte folkelærere med. Det gode er friheden for landmanden,

⁵ Bastholm 1794, 11-12: ”En Folkelærer, en Mand, hvis Bestemmelse er at udbrede baade religiøse og i det menneskelige Liv almennyttige Kundskaber blandt sine Medmennesker, hvorved de dannes til dydige Christne, nyttige Borgere, og følgelig til lykkelige Mennesker, er saa hæderlig en Mand i Staten, at den, som ikke haver Lyst til at vanære baade sin Forstand og sit Hierte, vist ikke kan kaste Haan paa Standen, eller vise Foragt for dens enkelte Lemmer, der troelig opfylde den Idee, som ligger i det Navn, de bære.”

⁶ Bastholm 1794, 22: ”Men, er en Folkelærer paa Landet nu saa nyttig, som han kunde være? Han anviser sin Meenighed Veien til deres evige Kald; men, om han tillige kunde give dem Anviisning i deres timelige Kald, om han tillige kunde være deres Raadgiver og Veileder i deres jordiske Arbeide, hvor meget nyttigere var han da, hvor meget hæderligere ved sin Nytte, hvor meget mere elsket af sin Meenighed, og, hvor meget mere agtet af Staten.”

udfordringen er oplysning om og opdragelse i, hvordan friheden bedst anvendes.⁷ Her er folkelæreren bindeled og rollemodel.

Jeg kiender ingen lykkeligere Mand i Staten, end saadan en Folkelærer, naar han seer, at hans Bestræbelser ikke ere frugtesløse, naar han med den ene Haand anviser sine Medmennesker Veien til at blive gode, nyttige, hæderlige, lykkelige Borgere heneden, og med den anden Veien til at blive lykkelige Borgere hisset” (Bastholm 1794, 26).

Folkelæreren skal både være pennens, plovens og åndens mand. Den, der rummer alle egenskaber og formår at forene dem, er lykkelig og ovenikøbet til glæde for andre og til gavn for samfundet.

Til grund for Bastholms enhedssøgende oplysningsprojekt ligger troen på Gud, på mennesket og på staten, hvilket han kan samle under en betegnelse, nemlig religion. Religion er livsnødvendigt for et samfund. Uden religion vil landets offentlige love mangle det bagvedliggende fundament.⁸ Uden religion vil motivationen for at dyrke dyden og afstå fra laster smuldre.⁹ Det borgerlige samfund vil svækkes, og en hemmelig gift vil sprede sig (Bastholm 1794, 41). Men religionen er redskabet, der kan bekæmpe giften. Den kan ikke tvinges igennem, men virker ved kærlighedsforpligtelse.

Den religiøse og dydige Borger adlyder Landets Love, ikke af Frygt, men af Kierlighed, af Overbeviisning om sin Pligt; han gjøre ikke aleene, hvad de borgerlige Love fordre, men endog hvad de vilde fordre, dersom de kunde gaae videre med deres Fordringer, fordi han uden Lov kiender sine Pligter, og elsker dem; han efterlader ikke aleene, hvad Lovene forbyde, men og hvad de vilde forbyde, naar den jordiske Lovgiver var mindre indskrænket, thi han ærer den almindelige Overherres Love (...) En sund praktisk religion er det borgerlige selskabs vigtigste støtte (Bastholm 1794, 45).

Religionen er fundamentet for oplysningskampagnen, som skal forene plov og pen, arbejde og ånd, ydre handling og indre dyd. Lærerstanden er rollemod. Den er som stand endnu vigtigere end den verdslige øvrighed, for den er forpligtet på sandhedssøgen. I den forbindelse får Bastholm gjort klart, hvad han tænker om værdirelativisme. Hvis det var op til enhver at søge sin egen sandhed, så det skidt ud, for vores elskede lyster forstyrrer forstanden i dens arbejder og svækker dens dømmekraft (Bastholm 1794, 52-53). Derfor må der lærere til, derfor må der være en stand, der uddannes og trænes i at være udholdende i forstandens *torre* arbejde:

⁷ Bastholm 1794, 24-24: ”Dannemarks viise og velgiørende Regiering haver søgt at gjøre Landmanden frie, og ved Frihed at gjøre ham lykkelig; men, skal han være lykkelig, saa lykkelig, som han ved sin Frihed kan blive, saa maae han tillige havde den Grad af Oplysning, som udfordres for vel at anvende sin Frihed.”

⁸ Bastholm 1794, 40: ”Tanken om en Guddom, en Albestyrer, en Overdommer, et Liv efter dette, og Følger af vore Handlinger, som udstrække sig endog paa hiin Side Graven, om saadanne Tanker endog ere blandede med mange Vildfarelser, og indhyllede i meget overtroisk Mørke, virke de dog altid noget til at befordre dydige Handlinger og afskrække fra lastværdige. Og disse Tanker, jo reener, ædlere og fornuftigere de ere, jo nærmere de bringes til Hiertet, desto mere maae de naturligvis virke.”

⁹ Bastholm 1794, 42: ”Her er det, hvor Religionen med dens kraftige Opmuntringer til Dyd og Retskaffenhed aleene kan virke. Lovene kunne forbyde Morde, og bestraffe Morderen, ifald man nemlig kan gribe og overbevise ham; men, ingen Lov kan befale mig at elske min Fjende; at bevise ham Tienstfærdighed og Velvillighed, ligesom ingen Lov kan befale mig almindelig Kierlighed, Fædrelandskierlighed og broderlig Kierlighed.”

Fornuftens Arbeide er altid tørt, og aldrig er det i Almindelighed tørrere, end naar det anvendes paa Religionssandheder. Faa er derfor de, som med Lyst begive sig til dette Arbeide. Man læser med Umættelighed alle de Skrifter, som more Indbildningen; men dem, som aleene beskæftige Forstanden, dem, som fordre en vis Anspendelse af Tænkraften, hvad enten de ere geistlige eller verdslige, henlægger man gjerne til en beleiligere Tid, og denne Tid kommer sielden eller aldrig. (Bastholm 1794, 55).

Oplysningskampagnen, hvad enten den gælder land eller by, ånd, hånd eller regering, kræver indsats. Bastholm nærer tiltro til lærerstanden som det instrument, der kan forene folk og fæ og pen og plov. Det er et ambitiøst projekt med vidtrækkende konsekvenser, for arbejder gælder både timeligheden og evigheden med tiltro til begge aspekter.

Sammenfatning

Med afsæt i forskellige tekster og genre har jeg ville følge et spor fra redskaber til hænder til ånd. Inspireret af digte og digtere, handlede det først om arv og afstand; om betydningen af, at vores forestillinger om landbruget ikke afhænger af konkrete erfaringer, fordi pennen kan gøres fri af ploven, uden at det ødelægger vores kulturelle dna. Ansporet af Bojes kritik af den grundfortælling i dansk historieskrivning, der flittigt har betonet landbruget og folkestyrets betydning for rigets vej til velstand, kom hænderne i fokus: historieskrivernes hænder, der fører pennen i grundfortællingen, og arbejdernes hænder på ploven. Men der var også andre hænder og et system for hænderne, som var vigtige for vejen til velstand og for fortællingen herom. Den sidste tekst stammede fra dette system og førte tilbage til ploven ved at formulere et ideal til gavn for hele samfundet om lærerstandens arbejde med at forene plov og pen, ånd og arbejde, individ og stand, tid og evighed.

Tanken melder sig, at der må have været nogen før os, som har sået det kulturelle dna; dét, som vi fortsat giver i arv. Der må have været en lærerstand, for hvem det lykkedes at forene, inspirere, kultivere noget, som vi i dag fortsat høster.

Høsten forener og udfylder kløften mellem arv og afstand, plov og pen, individ og stand, tid og evighed. Den mætter og modner, selvom det ikke er samme høst, vi taler om eller interesserer os for. Mens nogle under tidspres sanker høsten i lader, henter andre den ned fra hylderne i de døgnåbne supermarkeder. Hvad end høsten måtte være, og uagtet hvordan den er skåret, gør den krav på noget større. Omsorgen, arbejdet, smerten i at samle dét sammen, som tiden har skåret af. Høsten er værd at værne om som et sagte solmodent håb om, at livet atter kan opstå. Det håb må næres og mobiliseres i en ny lærerstand, der kan så, hvad andre i fremtiden kan høste.

Billede og billedtekst: Ceres gudinde for høsten af Nicolai Abildgaard (1743-1809) (SMK. til fri brug)

Billede og billedtekst: I Høst af L.A. Ring (1854-1933) (SMK. til fri brug).